

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ПСИХОЛОГІЯ І ОСОБИСТІТЬ

Науковий журнал

Заснований у травні 2011 року

Виходить два рази на рік

**№ 1(9)
2016**

Київ – Полтава
2016

УДК 159.923.2

КАТОЛИК Галина Вікторівна

*кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології ВНЗ
«Український католицький університет»*

ОНТОГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ДИНАМІКИ ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

У статті розглядаються різноманітні підходи до формування Я-концепції практичного психолога та пропонується авторська модель формування Я-концепції дитячого психотерапевта в контексті онтогенетичного підходу у навчальному професійному просторі.

Ключові слова: Я-концепція, Я-образ, пренатальна самість, постнатальна самість, ідентичність, онтогенез.

Постановка проблеми. У сучасних дослідженнях актуально висвітлюється проблематика професійної підготовки практичних психологів та психотерапевтів. Вона базується на декількох засадах, провідними темами в яких виступають дві рівною мірою взаємопов'язані та взаємозалежні проблеми: етична та «психотехнічна».

Етична проблематика є особливо значимою в наш час та визначається тим, що відіграє провідну роль у формуванні особливого – деонтологічного менталітету цілої професійної групи. «Етичність» для психолога-практика виступає смисловим осередком семантичного простору «Я», а духовність – умовою і атрибутом психологічних та психотерапевтичних впливів та особистісних змін. Турбота про етичні аспекти є не чим іншим, як своєрідним показником професійної придатності психолога-практика та психотерапевта до практичної роботи, а гамма психотехнічного інтегрованого інструментарію – засобом успішної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як відзначає ряд дослідників, детермінантою психологічного впливу є те, що психолог – не лише експерт, а й особистість. А саме особистість мислить і приймає рішення. У точці перетинання «Я-функціонального» та «Я-екзистенційного» стикаються у взаємодії різні аспекти професійних та особистісних проявів психолога-практика та психотерапевта, утворюючи багатомірний, багатоманітний та конгруентний «життєвий світ». В іншому випадку виникає роздвоєння, тривожність і, як наслідок, невпевненість або авторитарність; тенденції не до інкорпорування нового досвіду, а навпаки – до загострення й напруження захисних механізмів, тобто врешті-решт виникає безліч

проблем і перешкод на шляху особистісного зростання, якщо таке взагалі можливе [11].

Виражена орієнтація на цінність іншої людини в професійній діяльності психолога-практика та психотерапевта передбачає адекватне сприйняття ним своїх можливостей як міри впливу на іншу людину, власної *Я*-концепції, що базується на переживанні почуття професійного обов'язку і відповідальності за свої професійні дії.

Щоб краще зрозуміти особливості професійних якостей психолога-практика та психотерапевта, чий об'єкт і предмет діяльності є однаковими, проаналізуємо поняття *Я*-концепції та професійної *Я*-концепції. Узагальнення теоретичних підходів до визначення *Я*-концепції дає підстави стверджувати про багатоаспектність вивчення самого поняття зокрема, як: систему уявлень людини про себе, про свої фізичні, інтелектуальні, характерологічні, соціальні та інші властивості (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс), те, що людина вважає собою, та те, що вона вважає своїм (В. Джемс), те, що людина означає для себе (Т. Шибутані) відносно стійку, не завжди усвідомлювану, неповторну систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої взаємовідносини з людьми (І. Кон, В. Петровський і М. Ярошевський) [1], [2], [10-12]. Наукові дослідження пропонують безліч авторських трактувань структури *Я*-концепції. Так, наприклад – за змістовою ознакою: переконання про себе, емоційне ставлення до цих переконань, відповідна реакція, яка виражається у поведінці (Р. Бернс), за формою уявлень про себе, диференційованій за сферою проявів: «соціальне *Я*», «духовне *Я*», «фізичне *Я*», «особисте *Я*», «моральне *Я*», «сімейне *Я*», чи за часовою ознакою: «*Я* в минулому», «*Я* в теперішньому», «*Я* в майбутньому» (В. Джемс, К. Роджерс, М. Різенберг) [1], [2], [4], [5], [11]. Професійна ж *Я*-концепція передбачає окрім всього вищезазначеного систему уявлень людини про власні професійні компетенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Синтезуючи різноманітні наукові підходи до розуміння *Я*-концепції та її структурних компонентів, нами було побудовано інтегративну модель *Я*-концепції у статичному аспекті, сконструйовано авторську проєктивну методика її дослідження (СЕДНОР+). У процесі теоретичного аналізу нами виокремлено чотири основні складові структури *Я*-концепції: *когнітивну*, що відображає уявлення людини про себе та основні характеристики її самосприйняття, *емоційну* як сукупність оцінкових характеристик своєї особистості та пов'язаних із ними переживань, *ціннісно-орієнтовану*, чи спонтанно-духовну та *вчинково-креативну*, тобто поведінкову. Їх покладено в основу розуміння формувального впливу на професійну *Я*-концепцію практичного психолога.

Глобальна праця академіка С.Д. Максименка «Генеza існування особистості» дала нам можливість змодельювати динаміку формування *Я*-концепції в онтогенетичному ключі, де всі процеси запускаються з зачаттям, пренатальним перебігом та народженням дитини і розвиваються постадієво-квантовими стрибками (де кожна попередня стадія є підґрунтям для формування подальшої), у тім числі

формування пренатальної та постнатальної самостей, далі *Я*-ідентичності і на завершення – *Я*-концепції як найбільш зрілої багатосферної структури, що охоплює інтеріоризовану соціальну сферу, інформаційно-процесійну, мотиваційну та сфери самосвідомості й установок (рис. 1).

Побудована нами модель динаміки формування *Я*-концепції в онтогенезі є результатом комплексного аналізу та узагальнення різних наукових підходів стосовно розуміння передумов формування *Я*-концепції. Серед таких підходів – концепція самості як архетип цілісної особистості (К. Юнг), чи як уявлення людини про себе, яке виникає на основі минулого і теперішнього досвіду та очікувань майбутнього (К. Роджерс).

Передумовою формування *Я*-концепції виділено також пошук суспільних зв'язків, наявність іншого та взаємодії з ним як фактору виникнення власного *Я* (Ж. Лакан, Р. Мей) [1], [2], [6], [7], [10], [13].

У контексті динаміки формування професійної *Я*-концепції практичного психолога та психотерапевта важливим є питання і про встановлення функціональних систем групового спілкування, які становлять нейрофізіологічну основу етапного переходу до соціальної поведінки, починаючи з пренатальних чинників людської інтерсуб'єктивності як первинного підґрунтя *Я*-концепції. Зазначимо, що в пренатальному просторі та зв'язку йдеться про есенційне відображення вже народженого життя, в якому зароджується первинно нужда та потреба, а вторинно – підґрунтя (або матриця) інтерперсонального зв'язку. Аналізуючи динаміку передумов формування *Я*-концепції на ранньому постнатальному етапі, ми передбачаємо, що у векторі стосунків утворюється інтерперсональний зв'язок на основі інтраутерної присутності матері, який переходить на наступний етап постнатальних стосунків, де формування прив'язаності спричиняє інтеріоризацію стосункових диспозицій та інтроєктний простір немовляти, які своєю чергою формують його комунікативний прижиттєвий вектор. На наступних етапах розвитку есенційний симбіоз, а також вдала сепарація може надати новий поштовх для розвитку більш зрілих структур, що ставитимуть передумови формування *Я*-концепції. Наступна фаза розвитку полягає в постанальному контексті стосунків та формуванні постнатальної самості.

Виходячи з даної парадигми, ми спробували змоделювати динаміку формування *Я*-концепції в онтогенетичному ключі, де всі процеси запускаються із зачаттям, пренатальним перебігом та народженням дитини і розвиваються постадієво квантовими скачками (де кожна попередня стадія є підґрунтям для формування подальшої), включаючи формування пренатальної та постнатальної самостей, далі *Я*-ідентичності і на завершення *Я*-концепції як найбільш зрілої багатосферної структури, яка включає інтеріоризовану соціальну сферу, інформаційно-процесійну сферу, мотиваційну сферу та сферу самосвідомості й установок, які формуються на перетині інтрапсихічного та інтерперсонального просторів (рис. 1).

Рис. 1. Динамічна модель формування Я-концепції в онтогенетичному ракурсі

Обґрунтовано те, що якість ранньої прив'язаності між мамою та немовлям, задоволення базових дитячих его-потреб у дзеркалізації, ідеалізації (впевненості у всемогутності матері) та альтер-его (відчуття схожості з матір'ю), творить основу для формування первинного Я-образу та ядрової ідентичності та в подальшому Я-концепції (а їх порушення спричиняє порушення психічної інтеграції, що проявляється насамперед у нарцисичній психопатології) [9], [14], [15], [17].

У подальшому нами було проаналізовано співвідношення соціальної та особистісної ідентичності в контексті формування Я-концепції, її розвиток у часопросторовому вимірі, а відтак підсумовано, що ідентичність можна охарактеризувати як психічне осердя Я-концепції, яке забезпечує інтеграцію особистості. Феноменологічно вона виявляється найрізноманітнішими способами: через базове самовідчуття і світовідчуття людини, її свідомі самоозначення, манеру самопрезентації, вибір соціальних ролей і особливості їхнього програвання, накреслення життєвих перспектив, цінності та світогляд, типові патерни вирішення

проблем. Динаміка ідентифікаційних та Я-концептуальних структур полягає в постійних ідентифікаціях людини з об'єктами зовнішнього світу, які відповідають її глибинному психічному життю. Вона пов'язана з нарцисичним функціонуванням й у своєму генезі еволюціонує від ранніх неусвідомлених довербальних відчуттєвих до вищих раціональних диференційованих соціокультурних форм.

Усі вище описані теоретичні компіляції стали основою для побудови навчальної програми для дитячих психологів та психотерапевтів у освітньому післядипломному навчальному процесі, який охоплює динамічні властивості організаційного клімату та його параметри. Розгортання складових Я-концепції в процесі навчання психологів у навчальному проекті з дитячо-юнацької психотерапії відбувається за допомогою: 1) *первинно*: первинного психотерапевтичного інтерв'ю (на рівні формування світоглядних цінностей у процесі співбесіди та психодіагностичного дослідження); 2) *вторинно*: на рівні опрацювання власного дефіцитарного та ресурсного досвіду за допомогою відповідних до віку та проблеми психокорекційних психотерапевтичних психотехнічних технологій; 3) *на третьому етапі* за допомогою: інноваційних періодів освітнього циклу (андрагогічних технік, інформаційно пізнавальних компонентів); послідовності психокорекційних та психотерапевтичних психотехнічних технологій безперервної розвивальної взаємодії в системі навчання – особистий професійний досвід (регресивні техніки, проблемно-ситуаційна технологія – здобуття суб'єктом знань, регуляційна технологія – нормування особистістю знань і вмінь, ціннісно-естетична – поширення індивідуальністю здобутого професійного досвіду, спонтанно-духовна – самореалізація універсуму); механізмів перебігу психотерапевтичного впливу (ситуація – поведінка: відреагування та пошук нових взаємодій, мотивація – діяльність: пошук нових мотиваційних компонент, дія – вчинок-подія: робота з інтроектами та розкриття нових потенцій, післядія – рефлексія: опрацювання новоутворень); окремої актуалізованої ієрархії соціальних настанов (елементарні, соціальні, загальнолюдські, ціннісні, сенсу життя); 4) *на четвертому етапі* за допомогою: теоретико-методологічних підходів у контексті психолого-психіатричної просвіти; волонтерської психологічної та психотерапевтичної діяльності в дитячих установах медичного та психологічного практичного спрямування.

На основі проаналізованих наукових підходів та авторського дослідження Я-концепції практичного психолога побудовано модель (рис. 2), що унаочнює можливий зріз інтеграції та взаємодоповнення складових Я-концепції в сфері самосвідомості психолога-практика та психотерапевта в структурі післядипломної професійної освіти [3], [8], [16], [18].

Рис. 2. Психокорекційно-терапевтичний простір післядипломної професійної освіти з напрямку «Інтегративна дитяча та юнацька психотерапія»

Висновки та перспективи подальших розвідок. У проведеному нами дослідженні була побудована модель формування професійної Я-концепції психолога та психотерапевта, на основі якої створено освітній навчальний проект з дитячо-юнацької психотерапії, де за допомогою регресивних психотехнік отримується можливість майбутнім фахівцям із дитячо-юнацької психокорекції та психотерапії опрацювати власні дефіцити будь-якої стадії формування Я-концепції на рівні онтогенезу та отримати наявні кожній фазі приховані ресурси, що дає можливість гармонізації Я-концепції на особистісному рівні та напрацювання професійного досвіду та його інтеріоризації, що відображається на формуванні професійної Я-концепції. Даний навчальний проект впроваджений у вітчизняний науково-практичний навчальний простір післядипломної безперервної професійної освіти вже понад 10 років. Освіту отримало вже чимало професійних дитячих психотерапевтів на теренах України та за кордоном. Програма постійно вдосконалюється та набуває нових барв у контексті суспільних та особистісних запитань.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс ; [пер. с англ.] – М. : Прогресс, 1986. – 421 с.
2. Бернс Р. Я-концепция и Я-образы / Р. Бернс // Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2006. – С. 133–211.
3. Гуменюк О.Є. Я-концепція у плині соціального доквілля / О.Є. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 125–143.
4. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник / О.Є. Гуменюк – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 310 с.
5. Джемс У. Личность / У. Джемс // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – 672 с.
6. Католик Г.В. Пренатально-орієнтована психотерапія : перспективи розвитку / Г.В. Католик // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 145 – 150.
7. Католик Г.В. Ідентичність у контексті пре-постнатальних стосунків / Католик Г.В. // Матеріали науково-практичної конференції «Глобалізація та ідентичність», Київ 2010. – С.11–16.
8. Католик Г.В. Структурна інтегративні трьохвимірні модель післядипломної підготовки / Католик Г.В. // Тези звітної наукової конференції філософського факультету ; відп. за вип. проф. В. Мельник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 8. – С. 208–211.
9. Католик Г.В. Ідентичність в контексті ранніх стосунків / Львів : Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 2011 – С.170–174.
10. Католик Г.В. Дитяча та юнацька психотерапія : теорія та практика в сучасних наукових дослідження. / Г.В. Католик. – Львів : Видавництво Астролябія, 2012. – 311 с.
11. Католик Г.В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога. / Г.В. Католик. – Львів : Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2013 – 405 с.
12. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон – М., 1978. – 367с.
13. Максименко С.Д. Генезис существования личности. / С.Д. Максименко – К. : Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
14. Halyna Katolyk. Analyse des Zustands der Kindheit und Jugendschaft in der Ukraine./ Material des Weltkongress fuer Psychotherapie, Wien 2002 – S.178 – 181.
15. Halyna Katolyk. Die volkstumlichen Mythen als ein psychologischen Faktor der Identifikation des Ukrainischen Jugends./ Material des Weltkongress fuer Psychotherapie, – Wien 2002 – S. 241 – 146.
16. Halyna Katolyk, Olena Stepa. The Motional Strategies of A Person// International Journal for Psychotherapy, Journal Volum 14, N 2, 2010 – S. 32 – 38.
17. Halyna Katolyk, Olga Shyshak. Early pregnancy loss due to maternal identification process//Binnebesel J., Formella Z. Experiencing a suffering vol.2. Roma-Lodz, 2012. – S.75 – 98.

18. Halyna Katolyk. Globalizacja i naród: psyhoterapevatychnyy widok własnej koncepcji współczesnej. Europejszyk tworca cywilizacji rozwoju I postępu. Wydawnictwo Polskeigo Towarzystwa Uniwersalizmu, Warszawa, 2014 rok.

Г.В. Католик

ОНТОГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ПОНИМАНИЯ ДИНАМИКИ ФОРМИРОВАНИЯ Я-КОНЦЕПЦИИ ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА

В статье рассматриваются разные подходы к формированию Я-концепции практического психолога и предлагается авторская модель формирования Я-концепции детского психотерапевта в контексте онтогенетического подхода в учебном профессиональном пространстве.

Ключевые слова: Я-концепция, Я-образ, пренатальная самость, постнатальная самость, идентичность, онтогенез.

G. Katolyk

ONTOGENETIC APPROACH IN THE CONTEXT OF THE CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF THE DYNAMIC OF PRACTICAL PSYCHOLOGIST'S SELF-CONCEPT FORMATION

Article discusses various approaches to the formation of self-concept and proposes the author's model of self-concept of children's therapist in the context of ontogenetic approach and professional educational space.

It has been shown that important factors of successful professional activity are an integration of different aspects of practical psychologist's personality, as well as his/her striving for incorporation of the new experience and orientation in the practice on the value of another person.

Grounding on different theoretical approaches, author discusses the most essential peculiarities of the phenomenon of personality's self-concept as well as the professional self-concept. The last one reflects an integration of different aspects of the self of professional and his/her competence in the framework of professional activity.

Author proposes theoretical model of the self-concept of professional. This self-concept includes cognitive, emotional, value and creative components. Due to the complex analysis of theoretical approaches author also presents the dynamic aspects of the self-concept formation in ontogenesis. This model describes gradual formation of the self-concept at different stages of ontogenesis, which occurs in so called «quant leaps». According to that model, self-concept displays itself as a mature structure, which includes motivational, social, informational-professional sphere, and sphere of self-awareness.

Besides, the role of early experience in the process of self-concept formation as well as its dependence on the satisfaction of child's basic Ego-needs is discussed. The description of four stages of psychologist's professional self-concept formation is also proposed.

Key words: self-concept, self-image, prenatal self, postnatal self, identity, ontogenesis.

Надійшла до редакції 21.10.2015 р.